

Оксана ЗАХАРОВА,

orcid.org/0000-0002-2143-7020

доктор історичних наук, професор

Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв

(Прилуки, Черкаська область, Україна) igipatak67@ukr.net

ЖИВОПИС, ГРАВЮРА, СКУЛЬПТУРА, ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО В ЗІБРАННІ ДЕРЖАВНОГО ПОДАРУНКОВОГО ФОНДУ

Норми дипломатичного протоколу, що пов'язані з обміном подарунками, були закладені ще в Стародавньому світі, а розвинуті в Середні віки. Такі предмети, як зброя, хутро, ювелірні прикраси, будуть актуальні у вигляді дипломатичних подарунків аж до останньої чверті ХХ століття.

Радянські владні структури заявляли про гаряче бажання відректися від спадщини минулого, але в реальності вони «застрагли», що стосується дипломатичних дарунків, навіть не в імперському минулому, а в періоді Московського царства, даруючи в перші післявоєнні роки іноземним гостям соболіні шуби, пелерини з чорно-бурих лисиць та діамантові перстні. При цьому самі в перші роки після закінчення страшиної війни не забороняли своїм найближчим родичам приймати платинові й золоті годинники з діамантами, золоті годинники та браслети (йдеться про подарунки маршала Й.-Б. Тіто у 1946 році).

У кінці 40-х – на початку 50-х років почнеться новий період в історії російської протокольної практики, пов'язаний з дипломатичними дарами. Своїм потенційним і можливим союзникам СРСР подарунками в тому числі демонстрував успіхи у сфері промисловості, економіки, культури, які були досягнуті в післявоєнний період.

1956 рік – вершина імперської щедрості Радянського Союзу. Якщо в 1945 році маршал Тіто отримав у подарунок автомат, у 1946 році – скульптурну групу, то в 1956 президент Тіто був удостоєний літака ІЛ-14.

У цей же період зростають темпи боротьби за друзів між членами НАТО і Варшавського договору. Ми були зацікавлені в зміцненні наших позицій не тільки в Європі, але й, зокрема, в країнах Південно-Східної Азії, тому одразу після президента Тіто ІЛ-14 отримує президент Індонезії Сукарно. Президент ОАР Насер отримав у подарунок не тільки літак, але й орден Героя Радянського Союзу.

Подібні дипломатичні дари – це зневага Радянського Союзу до існуючих норм дипломатичного протоколу. Засоби пересування, ювелірні прикраси, хутряні вироби вже не використовувалися як дипломатичні подарунки. Водночас у СРСР не існувало законодавчих актів, які б обмежували прийняття подарунків офіційними особами.

Від короля Афганістану К. Є. Ворошилов отримує мармурові столи, від прем'єр-міністра Великобританії М. С. Хрущов приймає унікальну шафу-бюро в стилі Георга I й комплект квартирної обстановки від німецьких товаришів. Відома колекція дорогих автомобілів Брежнєва – «мерседес» із Німеччини, «сітроен» із Франції, «роллс-ройс» із Англії, «кадилак» і «лінкольн» зі США тощо.

Що стосується подарункового фонду МЗС, то він на початку 60-х років забезпечував подарунками насамперед співробітників дипломатичних місій, які виїжджали назавжди із СРСР. Від імені А. А. Громико та його дружини їм передавалися шкатулки, годинники, парфумовані набори, платівки з російською музикою, прикраси з буришину, електричні самовари та інше (в кожному випадку 2–3 предмети).

У 2012 році в Брюсселі було прийнято документ «Комунікації з Єврокомісією», в одному з розділів якого – «Рекомендації з подарунків і гостинності» – країнам Євросоюзу не рекомендується під час дипломатичного спілкування обмінюватися подарунками.

Подарунок – обов'язковий атрибут міжнародної ввічливості. Вибір подарунка та його характер – важливий елемент протокольної роботи.

Демократизація протокольних норм у сфері обміну офіційними подарунками під час міждержавного спілкування виявилася в останні десятиріччя ХХ століття й остаточно утвердилася на початку ХХІ століття. Подарунок – данина поваги послу, який від'їжджає, за його внесок у розвиток міжнародних відносин або одна з форм вияву уваги дипломата до своїх колег.

Нехтування нормами протоколу може завдати удару по іміджу держави, її авторитету на світовій арені. Протокол – це інструмент, за допомогою якого вибудовуються дипломатичні стосунки.

Ключові слова: зарубіжні візити, дипломатичні дарунки, твори мистецтва, художня творчість, владні структури.

Oksana ZAKHAROVA,
 orcid.org/0000-0002-2143-7020
 Doctor of Historical Sciences, Professor
 National Academy of Management of Culture and Arts
 (Priluki, Chernihiv region, Ukraine) irinamak67@ukr.net

PAINTING, ENGRAVING, SCULPTURE, DECORATIVE AND APPLIED ART IN THE COLLECTION OF THE STATE GIFT FUND

Norms of diplomatic protocol, which connect with exchange of gifts were laid down in the ancient world and developed in the Middle Ages. Items such as weapons, fur, jewelry, will be relevant in the form of diplomatic gifts until last quarter of the twentieth century.

Soviet authorities expressed strong desire to renounce from legacy of the past, but in reality they were “stuck”. As for diplomatic gifts, not even in the imperial past, but in period of Moscow Empire, in the first postwar years were given to foreign guests sable fur coats, capes made of black and brown foxes and diamond rings. At the same time, in the first years after the end of the terrible war, their closest relatives were not forbidden to accept platinum, gold watches with diamonds and bracelets (these were gifts from Marshal J.-B. Tito in 1946).

In the late 1940s and early 1950s, new period in the history of Russian protocol practice began. It associated with diplomatic gifts. With a help of gifts to its potential allies, USSR demonstrated successes in industry, economy, culture, which were achieve in the postwar period.

1956 is a peak of imperial generosity of the Soviet Union. If in 1945 Marshal Tito received a machine gun as a gift, in 1946 – a sculptural group, in 1956 President Tito was awarded an IL-14 aircraft.

At the same time, the struggle for friends between NATO members and the Warsaw Pact is growing. We were interested in strengthening our position not only in Europe, but also, in particular, in the countries of Southeast Asia. So immediately after President Tito, IL-14 was received by Indonesian President Sukarno.

South African President Nasser received as a gift not only plane, but also Order of the Hero of the Soviet Union.

Such diplomatic gifts is Soviet Union’s disregard about existing norms of diplomatic protocol. Vehicles, jewelry, furs were no longer used as diplomatic gifts.

At the same time, in USSR there were no legislative acts that would restrict acceptance of gifts by officials.

From the King of Afghanistan K.E. Voroshilov receives marble tables, from the Prime Minister of Great Britain Khrushchev receives unique closet-bureau in the style of George I and set of apartment furniture from German comrades. There is a well-known collection of expensive Brezhnev cars – “Mercedes” from Germany, “Citroen” from France, “Rolls-Royce” from England, “Cadillac” and “Lincoln” from the USA, etc.

As for the gift fund Ministry of Foreign Affairs, in the early 60’s it provided gifts primarily to employees of diplomatic missions who left the USSR forever. From A.A. Gromyko and his wife were given boxes, watches, perfume sets, records with Russian music, amber jewelry, electric samovars, etc. (in each case 2–3 items).

In 2012, the document “Communication with the European Commission” was adopted in Brussels. In one of its sections “Recommendations on gifts and hospitality”, EU countries are not recommended to exchange gifts in diplomatic communication.

A gift is a mandatory attribute of international courtesy. The choice of a gift and its character is an important element of protocol work.

Democratization of protocol norms in the field of exchange official gifts during interstate communication appeared in the last decades of XX century and was finally established at the beginning of XXI century.

A gift is an tribute to ambassador, who is departing for his contribution to the development of international relations or one of forms to show the diplomat’s attention to his colleagues.

Ignore rules of protocol can deal blow to the image of the state, its authority on the world stage. A protocol is a tool, which used to build diplomatic relations.

Key words: foreign visits, diplomatic gifts, works of art, artistic creativity, power structures.

Предмет дослідження – принцип формування Державного подарункового фонду, який включає виробу мистецтва.

У процесі дослідження використані матеріали Архіву зовнішньої політики РФ (фонд – Протокольний відділ).

Мета дослідження – довести, що в радянський період як дипломатичні дари використовувалися унікальні твори мистецтва, які представляють національну цінність.

Слід відзначити, що коли предмети інтер’єру, взяті й не повернуті до музейних фондів і залів

основної експозиції, залишалися в ССРСР (хоча при цьому вони ставали недоступними для огляду відвідувачів), то твори живопису, призначені для офіційних дарунків від імені радянських керівників та державних структур, назавжди залишали Радянський Союз і ставали національним надбанням інших країн.

Підбором творів для подарунків іноземним гостям (у більшості випадків) займалися співробітники НКЗС, зокрема службовці протокольного відділу. Так 2 жовтня 1928 року тимчасово виконуючий обов’язки завідуючого протокольным від-

ділом НКЗС Соколін записав у своєму щоденнику, що цілий день (2 жовтня) роз'їжджав по музеях і галереях для пошуків подарунку Мікадо. «А за «Красунею» Кустодієва деякі музейники плачуть. Оскільки потрібно дати щось яскравіше, ніж «Коні» Лансере, Кустодієв найбільш підходящий художник, яскравість барв, відсутність екстравагантності, чисто російський сюжет, істинна російськість самого художника. По-моєму, потрібно рішуче відмовитися від попередньої думки подарувати хутро. Це робилося московськими Іоаннами для кесаря і «сестри Єлизавети». Треба ж показати, що у нас є речі кращі <...>, ніж зідрані зі звірів шкіри» (Соколін, 1928: 128).

Б. М. Кустодієв (1878–1927) був одним із найобдарованіших художників другого покоління «Світу мистецтва». Учень І. Ю. Рєпіна, йому властива стилізація «народного лубка». Звідси такі брависті «Ярмарки», «Масляні», «Балагани».

Після того як «Красуня», продемонстрована Соколіним японським представникам у Москві, викликала у них захват, він приймає рішення «остаточно зупинитися на цій речі й відправити її т. Трояновському. Грамота, яка акредитує його як спеціального посла на коронацію, уже підписана» (Соколін, 1928: 129). Перебуваючи в Японії, повпред Трояновський просить заступника наркома закордонних справ Л. М. Карахана вислати як подарунки японським високопоставленим особам речі «російського характеру», але при цьому він пише, що були би прийнятними портсигари, чаші, срібні речі різного виду, статуетки, невеликі картини та інше.

Сам Карахан також брав активну участь у відборі живописних полотен як офіційних дарів лідерам зарубіжних держав. Так, 16 листопада 1929 року він повідомляє наркому освіти РРФСР Бубкову, що у зв'язку з поїздкою в Ангору він вважає, що найкращим подарунком Мустафі Кемалю буде картина російського майстра. «Мені доповіли, – пише Карахан, – що в резерві Третьяковської галереї мають бути ефектні полотна, але що огляд цих картин ускладнений ремонтом, що відбувається в галереї» (Карахан, 1928: 976). З огляду на невідкладність питання Карахан просить віддати розпорядження про пошук картини з резерву (директор галереї Ф. К. Лехт поінформований). Якщо в резерві нічого прийняттого немає, «НКЗС поставить перед НКПросом питання про передачу йому одного з Левітанівських пейзажів (велике полотно) або «Стражів» Верещагіна. З ком. привітом (Карахан)» (Карахан, 1928: 6).

В. В. Верещагін (1842–1904) стоїть першим у шерензі живописців, які, «наслідуючи просвіт-

ницьку віру в пізнавально-просвітницьку силу мистецтва, з протокольною нещадністю прагнули показати жах війни, насилля загарбників <...>» (Ільїна, 2000: 215). Творчість Верещагіна була особливо актуальною в країні, де насилля, класова ненависть – важливий складник ідеології. Якщо В. В. Верещагін викривав війну, то І. І. Левітан (1860–1900) оспівував мир. А. П. Чехов називав Левітана найкращим російським пейзажистом. Він належав до «абрамцевського гуртка» разом із В. Д. Полєновим, І. Ю. Рєпіним, М. М. Антокольським, братами Коровініми, М. В. Нестеровим, В. А. Серовим, М. А. Врубелем, А. Я. Головіним. Радянські офіційні особи «з ком. привітом» роздаровували вироби мистецтва і в наступні роки.

Продовжуючи традиції у виборі дарів японським офіційним особам, у 1941 році під час перебування в Москві міністра закордонних справ Японії Мацуока (з 7 по 10 квітня) протокольний відділ НКЗС отримав згоду дирекції Третьяковської галереї про передачу наркому закордонних справ для подарунка пейзажу С. Ю. Жуковського «Ліс ранньою весною» (1908), позаяк у галереї є полотно Жуковського такого характеру.

У ролі ще одного подарунка для Мацуока було вибрано ківш з білого «Мургабського» нефриту. Валун нефриту, з якого зроблений ківш, – рідкісний великий блок розміром приблизно 60x40x20 см (вага приблизно 150 кг), час виготовлення – 1870–1880 роки. Спеціалісти Петергофської гранильної фабрики вважають, що на створення ковша потрібно було витратити три роки, за якістю роботи і за розміром ківш унікальний. Незважаючи на ці висновки спеціальної комісії, ківш був подарований міністру закордонних справ Японії від Молотова. Що стосується пейзажу Жуковського, то він був піднесений Мацуока від Сталіна. Слід відзначити, що член Спілки російських художників і водночас учасник Товариства пересувних виставок – С. Ю. Жуковський (1873–1944) «у своїх пейзажах «Місячна ніч» (1899, ДТГ), «Плотина» (1909, ДРМ) умів передати тонкі мінливі стани природи» (Ільїна, 2000: 264). Тому нічого дивного, що він був вибраний як подарунок японському міністру.

Але на цьому процес дарування творів мистецтва Мацуока не припинився. Завідувач протокольным відділом НКЗС В. Барков повідомив Вишинському, що міністр закордонних справ на пам'ять про своє перебування в особняку на вул. Островського хотів би мати картину В. І. Зарубіна (1866–1928) – «Пейзаж із трьома старенькими» (1920) – яка висіла в його спальні, далі Барков пише, що Зарубін виставлявся на виставках «Передви-

жників», два його пейзажі знаходяться в Третьяковській галереї, але при цьому Зарубін не належить до знаменитих художників, картина не має музейної цінності й дозволена на вивіз комісією з контролю над вивозом предметів старовини та мистецтва. В. Барков просить А. Я. Вишинського про дозвіл переслати через японське посольство картину Мацуока (Барков, 1941: 23). Міністр на знак вдячності побажав подарувати Баркову японську курильницю, а портсигари передати начальнику охорони в Москві, начальнику поїзду міністра, завідувачу особняком, де він жив у Москві.

На відміну від Радянського Союзу, де для відбору з музею творів мистецтва потрібен був дозвіл одного або кількох чоловік, у Франції, щоб де Голль зміг передати Сталіну на час свого візиту в ССРСР у 1944 році гравюру роботи художника Демаре, на якій зображено прийом Петра Великого Людовіком XV у Парижі 11 травня 1717 року (гравюра знаходилася у Версальському палаці), потрібно було видання спеціального декрету французького уряду. Гравюру було подаровано Сталіну на спеціальному прийомі 13 грудня, де вождю також було подаровано настільний годинник оригінальної роботи «з невидимим механізмом» і коньяк 1859 року, взятий з державної колекції французьких вин (шість пляшок). Молотову подарували столовий посуд спеціальної роботи зі срібла. Членам урядової делегації Франції на чолі з де Голлем Протокольний відділ підібрав як дари автомат ППШ, картини (автори творів не вказані), ківші, кубки, палехську шкатулку, портсигари (Дари, 1944: 87).

У 1946 році радянське керівництво піднесло маршалу Й. Тіто дуже символічний подарунок: скульптурну групу Орлова «Поєдинок Олександра Невського з тевтонським лицарем». Іншим членам югославської урядової делегації на чолі з Й. Тіто, яка відвідала ССРСР з 27 травня по 10 червня, були призначені такі подарунки: Міністру внутрішніх справ – шабля з золотою чеканкою, Голові Ради Міністрів Сербії – шкатулка палехської роботи, Міністру зовнішньої торгівлі та Міністру шляхів сполучення – уральські шкатулки.

6 червня 1946 року Молочков звітував Молотову, що Протокольним відділом від Тіто отримані такі подарунки:

Доньці Й. В. Сталіна – платиновий годинник із діамантами; П. С. Молотовій – дружині В. М. Молотова – золотий годинник із діамантами; С. В. Молотовій, доньці В. М. Молотова – золотий браслет; дружинам А. І. Мікояна, А. А. Жданова, Л. П. Берія, Н. А. Булганіна, В. Г. Деканозова – золоті годинники; дружинам А. Я. Вишинського та маршала Толбухіна – платинові обручки з дорожцями каміннями.

Слід відзначити, що, незважаючи на бажання радянських керівників відмовитися від норм дореволюційного дипломатичного протоколу, в реальному житті вони повторювали традиції не тільки Російської імперії, але й традиції Московського царства.

У березні 1941 року від імені радянського уряду Голові Ради Міністрів Болгарської Народної Республіки Димитрову була піднесена картина Б. М. Яковлева «Кремль і Красна площа зимою» (з фонду Державної Третьяковської галереї).

20-ті роки – один із періодів в історії радянського мистецтва, яке тільки починало пошуки своїх шляхів, час існування різноманітних угруповань, з яких найбільшу силу набирає Асоціація художників революційної Росії (з 1928 року АХР – Асоціація художників революції), яка виникла в 1922 році на основі Товариства пересувних художніх виставок. «Ахровці» прагнули «художньо-документально втілити» життя і побут робітників, селян, червоноармійців. У жанрі пейзажу основна увага приділялася образу країни, яка будується, та відновлення народного господарства. Так, створюється індустріальний пейзаж Б. М. Яковлева (1890–1977), одного з організаторів АХР. Картина «Транспорт налагоджується» (1923, ДТГ) стала певною віхою в розвитку радянського пейзажного живопису. Індустріальний пейзаж став символом творення.

Ліричний пейзаж отримав розвиток у творчості К. Ф. Юона (1875–1958), який, будучи членом Спілки російських художників, був близьким до «Мирохудожників» самою темою творчості. Юона приваблював образ старовинних російських міст, панорама древньої Москви.

У воєнні роки в жанрі пейзажу працюють В. Бакшеев, В. Бялиницький-Біруля, М. Кримов, О. Купрін, І. Грабар, П. Петровичев та інші. У ці роки створюються майже документальні пейзажі, що стали з часом історичним жанром, як, наприклад, «Парад на Красній площі 7 листопада 1941 року» К. Ф. Юона, що відтворив той пам'ятний для всіх радянських людей день, коли бійці прямо із засніженої площі ішли на битву – і майже всі загинули.

У 1948 році у зв'язку з візитом до СРСР Чехословацької урядової делегації на чолі з прем'єр-міністром Запотоцьким із Третьяковської галереї була взята картина К. Ф. Юона «Парад на Красній площі 7 листопада 1941 року» і подарована від імені радянського уряду Запотоцькому (Протокольний відділ попросив директора галереї пред'явити рахунок для оплати).

Планувалося також подарувати Запотоцькому картину П. Яковлева «Красная площадь», дружині – хутро чорного каракуля на манто, іншим

представникам делегації – золоті портсигари, дружинам – сережки з діамантами, пелерину з платинових лисиць, броші з діамантами.

Подарунки чеських товаришів радянським друзям, їхнім дружинам та донькам не тільки вражають, але навіть зворушливі. Сталіну від Запотоцького піднесені дві книги прем'єр-міністра з особистою присвятою, кришталева ваза з ручним гравіюванням; Молотову від Міністра закордонних справ Чехії – картина Блажчика «Чеський літній пейзаж», альбом грамплатівок – записи опери «Продана наречена»; дружині Молотова – гарнітур із чеських гранатів; доньці Молотова – браслет із чеських гранатів; Швернику – книги Запотоцького з особистою присвятою; Косигіну – зразки чехословацьких паперових грошей і монет; міністру важкого машинобудування – мотоцикл, зразковий тип мотоциклета «Ява» (останній випуск) та інше.

Для співробітників спецособняка в Заріччі та водіїв автобази за обслуговування чехословацької урядової делегації були виділені такі подарунки: шкіряний портфель, п'ять гаманців і портмоне, дві хустки, жіноча сумка та комплект шкіряних виробів.

У кінці 1949 – на початку 1950 років починається новий етап в історії радянської протокольної практики, пов'язаний з вибором подарунків членам закордонних делегацій, що прибували з візитами до СРСР. 16 грудня 1949 року Москву відвідала китайська урядова делегація на чолі з головою Центрального народного уряду Китайської Народної Республіки Мао Цзе-дуном. Мао Цзе-дуну та прем'єру Державної Адміністративної Ради і Міністру закордонних справ КНР Чжоу Ень-лаю були подаровані автомобілі ЗІС-110, їхнім дружинам – каракулеві хутра на пальто (чорні), іншим членам делегації – письмове приладдя. Усього в 1950 році для членів китайської делегації було придбано подарунків на суму 335 783,79 карбованців. (До цієї суми не входять засоби на придбання спеціальних автомобілів).

У 1952 році (19 вересня) посольство Китайської Народної республіки звернулося до МЗС СРСР із проханням не відмовити «в люб'язному сприянні» про передачу подарунків від урядової делегації КНР.

Й. В. Сталіну були призначені такі подарунки: ширма з інкрустаціями; дві китайські вазы; шовкове панно; вишита на шовку картина «Орел»; портрет «Й. В. Сталін у Кремлі» (вишивка); портрети Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна (ткана робота золотими нитками); «Ріг достатку» (різьблення на слонової кістці); блюдо із зеленого нефриту на підставці; столовий та чайний сервізи з китай-

ського фарфору (94 персони); чотири китайські вазы; чотири килими; вишита скатертина; зображення В. І. Леніна на слонової кістці; зображення Й. В. Сталіна на слонової кістці; «Дружба між СРСР і Китаєм» – Й. В. Сталін і Мао Цзе-дун (слонова кістка); два шматки китайського шовку (по 30 м кожний), а також вірш Мао Цзе-дуна, надрукований на рисовому зерні (Дари, 1958: 110).

Для жителів міста-героя Сталінграду було призначено: екран (різьблення на камені); китайська ваза; портрети Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна (ткана робота золотими нитками).

У 1955 році СРСР відвідала урядова делегація Індії на чолі з прем'єр-міністром Неру (прибув 7 червня). Дж. Неру була подарована картина Лактіонова «Дівчинка за вишиванням», а І. Ганді – «Бузок» Кончаловського (Дар, 1955: 168).

У 20-ті роки П. П. Кончаловський (1876–1956) працював у жанрі портрета, пейзажу, натюрморту. «Живопис для мене – не тільки джерело радості. Це джерело життя і сили», – писав художник. Із дивовижною досконалістю він передає «неперевшеність укритих росами троянд, скромну красу польових букетів, пишність квітучого бузку, розкіш плодів». У 30-ті роки Кончаловський написав цілу серію чудових портретів діячів культури: «В. Софроніцький за роялем» (1932), портрети С. Прокоф'єва (1934), В. Мейерхольда (1938). У роки війни Кончаловський багато працював у жанрі портрету. Він створив «оптимістичні, життєлюбні характери у своїй звичайній декоративній, насиченій кольором манері».

І. Ганді, окрім згаданої картини Кончаловського, були подаровані: шкатулка малахітова «Індіра Ганді на Пахрі» (картина Абрамова, інтарсія на дереві), пелерина із соболев, скатертина візерунчаста ручної роботи єлецьких майстрів, два куманці.

Першому заступнику Неру по МЗС була піднесена картина Грабаря «Іній, останні промені».

Національний пейзаж – один з основних жанрів художників «Спілки», пейзажі І. Є. Грабаря (1871–1960) відзначали ліричний настрій, миттєві зміни в природі.

Якщо подарунки Дж. Неру та Індірі Ганді переносять нас до кінця 20-х – початку 30-х років ХХ століття, то подарунки Й. Б. Тіто наочно демонструють, наскільки змінився підхід до вибору дипломатичних дарів у період з 1945 по 1956 рік, коли «боротьба за друзів» у СРСР набуває небаченого розмаху.

Якщо в 1945 році маршалу Тіто були подаровані автомат і портсигар, а в 1946 році – скульптурна група, то в 1956 році президенту респуб-

бліки Югославії Йосипу Броз Тіто, що знаходився в СРСР на чолі урядової делегації з 1 по 23 червня, були подаровані: літак ІЛ-14, портсигар золотий з діамантами, скринька з портретом Тіто фєдоскінської роботи. Дружині президента – Іованні Тіто – намисто з перламутру, пелерина з собоїв, шкатулка з портретом Й. Тіто.

Окремою статтею виділені подарунки югославському уряду, університету та народному комітету Белграда:

Югославському уряду – обладнання типової МТС (зернового типу);

– Белградському державному університету – бібліотеку видання російських класиків та радянських письменників;

народному комітету Белграда – обладнання для кінотеатру на 500 місць.

Приблизно через два тижні після завершення візиту Й.Б. Тіто Протокольний відділ «рапортує» про те, що згідно з дорученням Голови Верховної Ради СРСР К.Є. Ворошилова «Шаху і шахині Ірану та супроводжуваним їм особам», які знаходилися з візитами в СРСР, було вручено картину А. М. Герасимова «Бузок» як подарунок Шаху Ірану Мохаммеду Реза Пехлеві.

У творчості художника робота займає особливе місце, картини в стилі соцреалізму «затулили» його твори в жанрі пейзажу, що були виконані в стилі імпресіонізму. Критики відзначали особливий колорит і витонченість пейзажів Герасимова. Картина «Бузок» по праву належить до найкращих творів живописця.

Радянський Союз був зацікавлений у зміцненні своїх позицій у різних регіонах світу, в тому числі в Південно-Східній Азії. 28-го серпня 1956 року до Москви прибув президент Індонезії Сукарно, який отримав у подарунок, як і президент Югославії, літак ІЛ-14 (із салоном), до якого додавались: пейзаж «До весни» художника О. В. Борисова, шкатулка з портретом Сукарно роботи фєдоскінських майстрів, 11 художніх вузькоплівкових кінофільмів (16 мм), набір довгограючих платівок (25 штук), чотири вишитих сорочки з шовкового полотна.

Слід відзначити, що вже в цей час у Європі не існувало традиції обміну на державному рівні предметами розкоші, не кажучи вже про засоби пересування, будь то велосипед, автомобіль чи літак. Вибір подарунків (про які ми говорили вище) – це виклик, демонстрація своєрідного презирства Радянського Союзу до існуючих у той час протокольних норм і правил. При цьому в СРСР були в курсі всіх особливостей дипломатичного протоколу в Європі в середині ХХ ст.

Так, починаючи з вересня 1959 року, в МЗС СРСР уважно вивчали протокольні заходи, пов'язані з відвіданням президентом США Д. Ейзенхауером різних держав Європи. Зокрема, посольство СРСР у ФРН відправило до МЗС СРСР довідку про протокольно-технічний бік відвідин Ейзенхауером 26–27 серпня 1959 року. У цьому документі підкреслюється, що хоча візит президента США до Бонна був «неофіційним та інформаційним візитом», протокольно-технічна підготовка його проведення за своєю ретельністю та обсягом була безприкладною для ФРН. Ранком 27 серпня після відвідання Ейзенхауером «американського містечка» в Бад Годесбергу, де живуть службовці посольства США, та зустрічі з президентом ФРН Хейсом і після закінчення прес-конференції відбувся сніданок, даний Аденауером на честь президента. Під час сніданку Ейзенхауер та Аденауер зробили один одному подарунки. Аденауер попросив передати дружині президента США кавовий сервіз мейсенського фарфорового заводу (XVIII ст.). Відповідний дарунок – від імені своєї дружини Ейзенхауер вручив колекцію старовинного американського скла (Ейзенхауер, 1959: 89).

Не треба вважати, що всі лідери держав, які прибували до СРСР у кінці 50-х років, отримували в подарунок літаки, автомобілі, хутряні манто тощо. Диференціація була дуже чіткою. Насамперед по-царськи обдаровувались представники країн, що отримали незалежність у післявоєнні роки, за них «змагалися» як члени НАТО, так і члени Варшавського договору.

У СРСР не існувало законодавчих актів, що обмежували прийняття подарунків офіційними особами від зарубіжних гостей, що знаходилися в Радянському Союзі з візитом. Як і в попередні роки, державні та партійні діячі продовжували отримувати цінні подарунки.

У 1957 році Радянський Союз відвідав король Афганістану Мухаммед Захір Шах, від імені якого Ворошилову було подаровано: два мармурових столи, два художніх альбоми, килим, статуя Будди, статуя попередника Будди (прохання короля передати статую до Ермітажу); ящик сухофруктів. Для обслуговуючого персоналу – тринадцять жіночих наручних годинників.

У 1958 році від імені президента Фінляндії Урхо К. Кекконена під час його візиту до СРСР першому заступнику Голови Ради Міністрів СРСР Козлову піднесли скульптурну групу художниці Л. Міквіч – «Лісоруб» (кераміка); члену Президіуму Верховної Ради СРСР А. І. Кириченку – велику відкриту вазу (кераміка), Міністру закордонних справ

СРСР А. А. Громико – велику шкатулку (срібло з топазом); генералу армії І. А. Серову і начальнику Генерального штабу Радянської армії та Військово-морського флоту маршалу СРСР В. Д. Соколовському – великі відкриті вази кераміки.

Серед подарунків радянським офіційним особам – фінський національний настінний килим, вази з художнього скла, 12 чарочок у бочонку з ебенового дерева. Усього було передано 63 пакети з подарунками. Сторожа готелю передали дві штуки чоловічих наручних годинників.

Щедро були обдаровані радянські керівники і в 1959 році прем'єр-міністром Великобританії Макмілланом. М. С. Хрущов отримав книжкову шафу-бюро в стилі Георга І з горіха, з позолоченою прикрасою на фронтоні та позолоченим гіпсовим обрамленням на дзеркальній дверці (час виготовлення 1715–1720 роки). Ворошилову подарували фарфоровий обідній сервіз «Уландер» на 24 персони, його дружині – срібний позолочений туалетний набір та сумочку зі шкіри чорної ящірки. Мікояну – чотири срібних позолочених підсвічники та дві срібні позолочені чашки, його дружині – чайний сервіз «Тонкін» на 12 персон; Косигіну – шість срібних кубків, дружині – чайний сервіз «Уфйтхолл» на 12 персон; Громико – два срібних канделябри, дружині – столовий сервіз із кристалю на 24 персони, доньці – відріз шовку. Серед подарунків іншим членам уряду – чайний сервіз, срібні канделябри, валізи для мандрівок, підсвічники, полотняні простирадла несесер тощо.

На фоні цих дарунків подарунки заступнику ректора МДУ та поету С.Я. Маршаку виглядають більш ніж скромно. Першому подарували довгограючі платівки, другому – книги в палітурці.

Робота співробітників протокольного відділу отримала високу оцінку англійської сторони. 4 березня з посольства Великобританії в Москві була направлена подяка співробітникам протокольного відділу МЗС СРСР, в якій посол Британії Райлі Патрик відзначив, що організаційна програма, здійснена протокольным відділом у короткий термін, «наповнює нас захопленням».

Макміллану та супроводжувачим його особам на пам'ять від радянської сторони були піднесені такі подарунки: Прем'єр-міністру Макміллану – мисливська рушниця з інкрустаціями, набір довгограючих грамофонних платівок російської класичної та радянської музики в шкіряному футлярі (35 платівок), альбом з видами Москви; Ллойдю замість рушниці подарували кавовий сервіз з емаллю на дві персони, також набір платівок та альбом про Москву; іншим членам делегації були

призначені палехські шкатулки, набори платівок, альбоми з видами Москви, статуетка «Супутник», парфумерний набір «Кремль» (духи та одеколон), службовому персоналу – парфумерні набори та шкатулка «Супутник».

Список подарунків німецьких товаришів М. С. Хрущову в 1959 році починається першим томом із «Зібрання доповідей та творів» Вільгельма Піка з особистою присвятою, а завершується футляром (зі свідоцтвом німецькою мовою) про передачу права власності на комплект квартирної обстановки з телевізором. Від магістрату Великого Берліна були привезені до Москви для подарунка Хрущову, у зв'язку з його перебуванням у 1959 році в НДР, фарфоровий сервіз та діюча модель електричної залізниці.

11 липня 1961 року до Протокольного відділу МЗС СРСР надійшли дуже оригінальні подарунки від посольства Республіки Гана (кому особисто було призначено подарунки, в документі не вказано) – клітка з папугою і чотири ящики з фруктами та овочами.

Деякі подарунки дуже символічні й відповідають своєрідному психологічному портрету їхніх власників.

Так, М. О. Суслов отримав кришталевий келих із художньою гравюрою «Рибалка», а Ю. В. Андропов, який супроводжував Тіто в поїзді по Україні, – скульптуру художника Августанчича «Борець із прапором».

У списку подарунків для А. І. Мікояна, М. П. Георгадзе, А. А. Громико, А. І. Аджубей, О. А. Фурцевої, В. І. Чуйкова (та членів їхніх сімей) – музикальна шкатулка, золота табакерка, кришталевий набір, італійське мереживо, срібне блюдо, золотий браслет, кришталева ваза, мисливський карабін.

Хотілось би ще раз підкреслити, що в СРСР цінними подарунками (на думку радянських керівників, це передусім засоби пересування в повітрі та на землі) були відзначені лідери тих держав, у яких саме в цей момент були зацікавлені радянські керівники.

Останнім подарунком, який отримав М. С. Хрущов на посаді першого секретаря ЦК КПРС, був дар посольства НДР від 7 жовтня 1964 року (за тиждень до пленуму ЦК КПРС, який звільнив його з посади) – валіза зі зразками асортименту пластикових виробів.

З початку 60-х років подарунковий фонд при МЗС СРСР¹ забезпечував подарунками насам-

¹ У перші післявоєнні роки були створені спеціальні подарункові фонди при Управлінні справами ЦК КПРС та Уряду, а також у Міністерстві закордонних справ.

перед співробітників дипломатичних представництв, акредитованих у Москві. У більшості випадків подарунки вручались закордонному дипломату та його дружині у зв'язку з їх від'їздом із СРСР. Подарунки направлялися до Протокольного відділу, а потім від імені А. А. Громико та його дружини передавалися послу який відбував із СРСР, та його дружині.

Протягом наступних років асортимент подарункового фонду, як і раніше, був представлений наборами грамплатівок, парфумерними наборами, прикрасами з бурштину, фєдоскінськими та палехськими шкатулками, електричними самоварами, художніми альбомами, фотоапаратами «Зоркий 10» і «Зенит» (70-ті роки), годинниками «Луч», виробами з Хохломи.

На тлі щедрих дарів лідерам радянської держави істинно королівськими знаками уваги можна назвати подарунки, які, на прохання королеви Бельгії Єлизавети, були передані водіям автобази Ради Міністрів СРСР – по дві пари годинників кожному. Крім цього, коменданту БКД протокольного відділу відправив один чоловічий годинник,

отриманий через посольство Бельгії в Москві від королеви Єлизавети як подарунок швейцару (прізвище не вказано), який, як сказано в листі бельгійців, відчиняв двері королеві під час її візиту в СРСР (Дари, 60-ті роки: 9–10).

Таким чином, якщо в 60–80-ті роки було створено єдиний підхід до вручення подарунків дипломатичним представникам, акредитованим у СРСР, то вартісних обмежень на подарунки, що отримували офіційні особи, як і раніше, не було.

Відома знаменита колекція високовартісних автомобілів, отриманих у подарунок Л. І. Брежневим. Ще при Хрущові, коли Брежнев став головою Президії Верховної Ради, в його особистому гаражі було декілька машин закордонних марок. Після жовтня 1964 року, коли Брежнев очолив партію, їх кількість швидко зростає. Поступово у лідера Радянської держави утворилась непогана колекція: «мерседес» з Німеччини, «сітроен» із Франції, «роллс-ройс» із Англії.

Приклад Брежнева виявився дуже заразним: «панські виїзди» стали популярні не тільки в Москві, але й в інших регіонах країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барков В. Письмо А. Я. Вышинскому. Москва, 1941. АВПРФ. Ф. 057. Оп. 21. П. 115. Д. 4. Л. 23.
2. Дар И. Ганди. Москва, 1955. АВПРФ. Ф. 57. Оп. 41. П. 198. Д. 36. Л. 168.
3. Дары китайского правительства И. В. Сталину. Москва, 1952. АВПРФ. Ф. 57. Оп. 37. П. 134. Д. 38. Л. 110.
4. Дары королевы Бельгии Елизаветы. 60-е годы. Москва. АВПРФ. Ф. 57. Оп. 57. П. 410. Д. 92. Л. 9–10.
5. Дары от советского правительства Ш. де Голлю. Москва, 1944. АВПРФ. Ф. 057. Оп. 24. П. 120. Д. 8. Л. 87.
6. Ильина Т. В. История искусств. МОСКВА, 2000. С. 215.
7. Карахан Л. М. Распоряжения об изъятии живописи из музеев. Москва, 1928. АВПРФ. Ф. 057. Оп. 9. П. 108. Д. 7. Л. 6.
8. Соколин. Дневник. 1928. Архив внешней политики РФ. АВПРФ. Ф. 057. Оп. 8. П. 105. Д. 1. Л. 128, 129.
9. Тито И. Б. Дары членам семей советских правителей. Москва, 1946. АВПРФ. Ф. 057. Оп. 26. П. 127. Д. 8. Л. 32.
10. Эйзенхауэр Д. Визит в ФРГ. Москва, 1959. АВПРФ. Ф. 57. Оп. 51. П. 323. Д. 59. Л. 8–9.

REFERENCES

1. Barkov, V. Pis'mo A.Ya. Vyshinskomu [Letter from A.Ya. Vyshinsky]. 1941. Moscow. AVPRF F. 057. Op. 21. A. 115. D. 4. L. 23. [in Russian].
2. Dar I. Gandi [Gift of I. Gandhi]. 1955. Moscow. AVPRF F. 57. Op. 41. P. 198. D. 36. L. 168. [in Russian].
3. Dary kitajskogo pravitel'stva I.V. Stalinu [Gifts of the Chinese government to J.V. Stalin]. 1952. Moscow. AVPRF F. 57. Op. 37. A. 134. D. 38. L. 110. [in Russian].
4. Dary korolevy Bel'gii Elizavety. 60-e gody [Queen Elizabeth Gifts's of Belgium. 60s]. Moscow. AVPRF F. 57. Op. 57. P. 410. D. 92. L. 9–10. [in Russian].
5. Dary ot sovetskogo pravitel'stva Sh. de Gollyu [Gifts from the Soviet government to Charles de Gaulle]. 1944. Moscow. AVPRF F. 057. Op. 24. P. 120. D. 8. L. 87. [in Russian].
6. Il'ina, T.V. Istoriya iskusstv [Art history]. 2000. Moscow. p. 215. [in Russian].
7. Karakhan, L.M. Rasporyazheniya ob iz'yatii zhivopisi iz muzeev [Orders about withdrawal of paintings from museums]. 1928. Moscow. AVPRF F. 057. Op. 9. P. 108. D. 7. L. 6. [in Russian].
8. Sokolin. Dnevnik [Diary]. 1928. Archive of foreign policy of the Russian Federation (AVPRF) F. 057. Op. 8. P. 105. D. 1. L. 128, 129. [in Russian].
9. Tito, I.B. Dary chlenam semej sovetskikh pravitelej [Gifts to family members of Soviet rulers]. 1946. Moscow. AVPRF F. 057. Op. 26. P. 127. D. 8. L. 32. [in Russian].
10. E'jzenkhaue'r D. Vizit v FRG. [Visit to Germany]. 1959. Moscow. AVPRF F.57. Op. 51. P. 323. D. 59. L. 8–9. [in Russian].